

Jure Ramšak, *Ab initio. Moderne ideologije in izgradnja novega urbanega prostora: zgodovina, arhitektura in perspektive kulturnega turizma v Novi Gorici in Raši*. Koper: Univerzitetna založba Annales, 2015. 141 strani.

Propad bolj ali manj totalitarnih in avtoritarnih družbenih sistemov 20. stoletja je sodobne družbe soočil z resnim vprašanjem njihove materialne dediščine. Zanj se je v času družbene tranzicije uveljavil izraz disonantna dediščina; termin izvira iz glasbene teorije, kjer disonanca pomeni neharmonično združevanje dveh tonov. Disonantna dediščina torej pri različnih skupinah prebivalstva moderne Evrope vzbuja različna občutenja, ki segajo od popolnega zavračanja do nostalgичnega povečevanja. Najspornejši del omenjene dediščine gotovo predstavljajo razna kiparska dela in arhitekturni objekti, ki izrazito simbolno zaznamujejo javni prostor. Po prehodu v demokratično družbeno ureditev so nove politične elite do spornih umetniških del in stavbne dediščine zavzele nasprotujoča si stališča, ki segajo vse od poskusov fizičnega uničenja, kar smo lahko na primeru Leninovih kipov nedolgo tega opazovali v Ukrajini, premestitve v za to določene muzeje oz. parke (tipični primer predstavlja Memento Park v Budimpešti), do njihovega ohranjanja na prejšnjih mestih oz. v isti podobi. Če je popolna odstranitev oz. nevtralizacija disonantne dediščine, ko imamo opravka s kipi ali posameznimi stavbami, še mogoča (drugo vprašanje je, ali je smiselna oz. upravičena), pa to ne velja za celotne nove urbane površine, ki so nastale kot projekt totalitarnih režimov. Družba je tu prisiljena, da resno premisli, kako jih bo (na novo) vključila v širše družbeno okolje. V povezavi s tem se odpira tudi vprašanje njihove predstavitve obiskovalcem oz. kulturnega turizma. Kakšno vlogo naj bi torej disonantna dediščina zavzela v turistični ponudbi neke države? Kakšno stališče naj npr. zavzamemo do tematskega oz. doživljajskega parka, ki so ga litvanske oblasti uredile v bivšem sovjetskem bunkerskem kompleksu?¹

Jure Ramšak, postdoktorski raziskovalec na Znanstveno-raziskovalnem središču v Kopru, se je v svoji monografski publikaciji *Ab initio (Od začetka)* poglobljeno posvetil zgoraj nakazanim vprašanjem. Avtor v obravnavanem delu predstavlja dva poskusa izgradnje povsem novega urbanega prostora na območju severnega Jadrana, ki naj bi zagotovila ustrezne bivalne pogoje za novega človeka,

¹ Več o »avtentičnem« doživetju sovjetskih časov, ki ga lahko tu doživi obiskovalec prim. npr. Davies, Norman *Vanished Kingdoms. The History of Half-Forgotten Europe*. London: Penguin Books, 2012, str. 238-239.

kot sta ga želela ustvariti italijanski fašizem in jugoslovanski komunizem. Primer prvega predstavlja rudarsko mestece Raša v Istri, drugega pa slovenska Nova Gorica. Ramšakovo delo prvenstveno ni koncipirano kot poglobljena zgodovina nastanka in razvoja obeh urbanih naselbin, temveč želi predvsem pripomoči k ustrezni umestitvi obeh mest v celosten koncept upravljanja z modernistično arhitekturno dediščino. Posebno pozornost namenja vlogi in pomenu, ki naj bi jo le-ta zavzela v turistični ponudbi oz. potencialu kulturnega turizma nasploh. Avtorjev raziskovalni pristop je izrazito interdisciplinaren, saj uspešno združuje spoznanja iz zgodovine, umetnostne zgodovine, antropologije, muzeologije in drugih ved. Kot tako je delo prvenstveno namenjeno tako zaposlenim v gospodarskih družbah, ki se ukvarjajo s turizmom, kot tudi članom kulturnovarstvenih institucij (muzeji, spomeniško varstvo). Po njem pa bodo spričo koncizne, a poglobljene ter berljive predstavitve nastanka obeh mest gotovo segali tudi zgodovinarji in sploh vsi, ki jih zanima obravnavana tematika.

Delo je sistematično strukturirano v pet poglavij, v katerih avtor najprej predstavi sam koncept disonantne dediščine ter različna stališča, ki so jih do le-te zavzele postsocialistične države. Sledi shematična predstavitev značilnosti t.i. arhitekturnega modernizma ter njegovo vlogo v urbani politiki totalitarnih režimov. Osrednje mesto zavzema zgodovinska predstavitev nastanka Raše in Nove Gorice ter vloge, ki sta jo odigrali v ideološkem projektu obeh režimov, monografijo pa zaključuje razmišljanje o ustrezni vključitvi disonantne materialne dediščine v razvoj kulturnega turizma.

Čeprav se je arhitekturni modernizem kot reakcija na bliskovit industrijski in urbanistični razvoj najprej pojavil na kapitalističnem Zahodu,² so se (vsaj nekatera) njegova načela še najbolj uresničila v novih mestnih naselbinah, katerih gradnja je postala eden izmed najočitnejših ideoloških projektov italijanskega fašizma in sovjetskega komunizma. Zaradi ideoloških razlik so se tipična nova mesta nastala v komunističnem bloku precej razlikovala od fašističnih gradenj. Če so prva temeljila predvsem na ideji egalitarnosti in usmerjenosti v razvoj težke industrije (nova komunistična mesta, kot npr. sovjetski Magnitogorsk ali poljska Nowa Huta so običajno zrasla okrog gigantskih industrijskih obratov, predvsem železarn), je italijanski fašizem želel razvijati nekakšen »neurbani urbanizem«. Fašistična ideologija sicer ni nasprotovala mestom kot takim, vendar je odločno zavračala nekatere aspekte urbanizacije, predvsem mestno udobje oz. hedonizem in s tem povezano nizko rodnost. Izgradnja novih mest (skupaj jih je v fašističnem obdobju nastalo 12) je tako bila predstavljena kot antiurbana kampanja – nova mesta so bila del boja, katerega cilj je bil nastanek novega Italijana.

V tem kontekstu je nato predstavljena izgradnja obeh obravnavanih mest. Raša (it. Arsia) je kot »città di fondazione« nastala konec 30-ih let 20. stoletja. Za njen nastanek so zaslužna predvsem nahajališča premoga v okolici Labina, ki

² Njegov najizrazitejši predstavnik Charles-Édouard Jeanneret-Gris, bolj znan kot Le Corbusier, je bil npr. po rodu francoski Švicar, tu pa je bila leta 1928 ustanovljena tudi osrednja organizacija arhitekturnega modernizma, t.j. Congrès internationaux d'architecture moderne (CIAM).

so ga takrat imenovali kar »majhno Porurje Italije.« Premog je pri pripravah na imperialna osvajanja pomenil izredno dragoceno surovino za Mussolinijev režim, istrska nahajališča pa so poleg premogovnikov na Sardiniji (tu je bilo približno v istem času ustanovljeno rudarsko mesto Carbonia) predstavljala praktično edini vir tega energenta v vsej Italiji. Investitor novega mesta je bila družba Arsa kot del državne premogokopne družbe Azienda Carboni Italiani. Načrte je pripravil arhitekt Gustav Pulitzer-Finali, ki je v novem mestu združil značilnosti klasične arhitekture, mediteranskega graditeljstva ter tudi nekatere modernistične prvine. Gradnja se je začela spomladi 1936, uradna otvoritev pa je sledila novembra 1937. Fašistični značaj mesta je poleg nekaterih stavb (dom fašija, dopolavoro) in napisov izražal predvsem kip rudarja-vojaka, ki je bil postavljen pred dom fašija. Gol lik rudarja je predstavljal fašistični ideal moškosti ter brezpogojne pripravljenosti na delo in bojevanje v službi nacije. Cerkev posvečena zavetnici rudarjev sv. Barbari pa velja za najbolj izrazito modernističen objekt v mestu. Značilna za fašistično hierarhično ideologijo je tudi ostra razdelitev med preprostejše delavske hiše in vile za uslužbence vodstva rudnika.

Nova Gorica je nastala v povsem drugačnem zgodovinskem kontekstu in z drugačnimi motivi. Odločitev za izgradnjo novega mesta lahko označimo kot jugoslovanski odgovor na rezultat poveljnih mejnih pogajanj, ki so velik del nekdanje Julijske krajine vključno z Gorico dodelila Italiji. Jugoslovansko vodstvo se je zato odločilo za izgradnjo zgledega socialističnega mesta, ki naj bi po eni strani nadomestilo izgubljeno središče severne Primorske, po drugi pa služilo tudi kot nekakšno izložbeno okno socialistične družbe za Zahod. Gradnja novega mesta je imela torej izrazito simbolno vlogo, ki se je popolnoma vključevala v poveljni ideološki diskurz. Načrte za mesto, ki naj bi bilo »glasnik veselega ustvarjanja in napredka, ki ga zmore delovno ljudstvo« je pripravil arhitekt Edvard Ravnikar, ki je v svojem načrtu združil modernistični funkcionalizem z monumentalnim izrazom javnih zgradb z obsežnimi fasadnimi plastikami. Gradnjo, ki se je začela proti koncu leta 1947, so ob splošnem pomanjkanju mehanizacije v veliki meri opravili pripadniki mladinskih delovnih brigad. Gradnja se je po začetnem zagonu sicer upočasnila, polagoma pa je popustil tudi ideološki pritisk. Od konca 50-ih let dalje se je tako sprostila gradnja družinskih hiš, ki v izvornih načrtih sploh niso bile predvidene, saj naj bi izražale buržoazni način življenja, za katerega v socialističnem mestu ni prostora. Mesto, ki ga je v začetku pestilo majhno število prebivalcev in slabo gospodarsko stanje, je intenzivnejši razvoj doživelo šele z liberalizacijo mejnega prometa v 60-ih letih, približno dve desetletji kasneje pa se je izrazito uveljavil igralniški turizem.

Kaj reči za konec? *Ab initio* gotovo predstavlja dobrodošlo novost na knjižnem trgu za vse, ki jih znanstveno ali zgolj ljubiteljsko zanimajo vprašanja materialne dediščine, lokalne zgodovine, urbane politike totalitarnih režimov, posebno pa seveda vključevanja t.i. disonantne dediščine v turistično ponudbo. Avtor je znanstveno neoporečno predstavil do sedaj v našem prostoru relativno šibko obravnavan fenomen materialne dediščine totalitarnih režimov. Za slovenski prostor je posebno dragocena obravnava Raše, saj žal še nimamo dela, ki bi celostno predstavljalo

materialno dediščino iz obdobje fašizma na našem ozemlju. Kot posebno odliko dela moramo omeniti tudi bogato slikovno gradivo, ki nazorno dopolnjuje tekst ter strokovno manj podkovanemu bralcu lajša razumevanje. Aplikacija zgodovinsko-antropološkega znanja v gospodarsko uporabo je nadvse dobrodošla. V tem kontekstu lahko izpostavimo predstavitev nekaterih uspešnih vključitev komunistične materialne dediščine v turistično ponudbo v Nemčiji (Eisenhüttenstadt) ter na Poljskem (Gdansk). Kulturnim in turističnim delavcem je namreč v omenjenih primerih po eni strani uspelo izkoristiti disonantno materialno dediščino kot kraj spomina in razmišljanja ter se s tem izogniti cenenemu dobičkarstvu, po drugi pa je kvalitetni kulturni turizem uspešno pripomogel k urbani regeneraciji. Kot tako Ramšakovo delo gotovo izpolnjuje svoj osnovni namen priročnika za turistične in kulturne delavce.

Kot pomanjkljivost dela lahko označimo le sorazmerno skromno obdelavo nekaterih vidikov obravnavane tematike, ki je pogojena že s samim obsegom. Na 141-ih straneh, ki vsebujejo tudi že omenjeno obsežno slikovno gradivo, avtorju seveda ni uspelo predstaviti vseh aspektov problematike, kot bi si to zaslužili. Želeli bi si podrobnejšo predstavitev same gradnje obeh mest, intenzivnejšo uporabo časopisnih virov, zelo dobrodošla pa bi bila tudi vključitev pričevanj graditeljev oz. prvih prebivalcev. Slednja bi bila še posebno dragocena za turistične delavce in zaposlene v kulturnovarstvenih institucijah, katerim je monografija tudi prvenstveno namenjena. Omenjene manjše pomanjkljivosti seveda ne zmanjšujejo pomena in kvalitete Ramšakovega dela, kličejo pa po dodatnih raziskavah modernistične materialne dediščine na Slovenskem in v širši okolici.

Matic Batič